

Кристина ПОПОВА, Нурие МУРАТОВА (ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград)
Kristina POPOVA, Nuriye MURATOVA (South-West University “Neofit Rilski” of
Blagoevgrad, Bulgaria)

ПОЛИТИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА КЪМ МЮСЮЛМАНКИТЕ И ПРЕВЪПЪЩЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРАТА ОТ 50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В. (СЛУЧАЯТ „КАДРИЕ“ ОТ ЗЛАТКА ЧОЛАКОВА)

SOCIALIST STATE POLITICS TOWARD MUSLIM WOMEN AND THEIR LITERATURE INTERPRETATIONS IN THE 50s OF THE 20th CENTURY: THE CASE OF THE NOVEL “KADRIE” BY ZLATKA CHOLAKOVA

Muslim women became an object of the Communist Party politics in Bulgaria during the time of four decades. The relatively closed live in their communities, the religiosity, which contradicted the official communist ideology as well as the aesthetic confrontation with the socialist ideal of modern women made the Muslim women a group difficult to be controlled. Under the slogan of modernization of Muslim women, several measures were implemented: special courses, courses for improvement of the everyday life and qualification, measures attracting women to become members of the Communist Youth Union and the Communist Party. A lot of propaganda forms were used involving also art, literature, poetry, music, theatre. The case of the book “Kadrie” takes a central place in our research. It was written by the writer Zlatka Cholakova (1899–1985) and was published in the beginning of the 50s of the 20th century. It was played as a theatre piece many times in the next years in the cultural centres in villages and small towns in the Rhodope Mountain as well as in professional theatres. We analyze the social background and the biography of the author as a woman educated in the 20s and 30s of the 20th century and the place of “Kadrie” in her carrier as a writer and the cultural, political and social context of the book. We analyze further the content of the book and the image of the main personality – the young woman Kadrie from the Rhodope Mountain as well as the reception of the book and its political use.

Keywords: literature, Muslim women, modernization, Communist Party politics.

Политиката към жените-мюсюлманки

Мюсюлманките стават обект на специална политика от страна на социалистическата власт в продължение на повече от четири десетилетия. Затвореният живот в своята общност, религиозността, противоречаща на комунистическата идеология и естетическата несъвместимост със социалистическия идеал за свободна и равнопавна жена правят мюсюлманките трудна за контролиране група. Под призива за модернизация към тях са насочени редица мерки като специални школи, курсове за подобряване на бита и квалификацията, привличане в БКП. Използвани са и всички средства на пропагандата, включително и изкуството, художествената литература, поезията, драмата и театъра. В центъра на нашето изследване е книгата на писателката Златка Чолакова (1899–1985 г.) „Кадрие”, която излиза от печат в началото на 50-те години и е поставяна като театрална пиеса многократно в следващите десетилетия на редица читалищни сцени в Родопите, както и в професионални театри. Анализираме биографичния и

творчески път на авторката, културния, политически и социален контекст на книгата, нейното съдържание, сюжет, образът на главната героиня – девойката от Родопите Кадрие, както и рецепцията на книгата и политическите ѝ употреби.

Политиките на комунистическия режим към жените мюсюлманки се реализират в две важни посоки – работа на масовите организации от една страна и специални мерки за създаване на референтни кадри вътре в общността, от друга. За тази цели са прилагани различни форми. Първата посока е реализирана чрез акциите по ограмотвяването в началото на 50-те години, различните курсове за „битова култура“, за придобиване на различни умения (готварство, шев и т.н.), изграждането на женски дружества, мерките за масово включване на жените мюсюлманки в обществен дружествен живот и др. За създаването на „вътрешно ядро“ се провежда политика на протекции и се прилагат форми, свързани с повишаване на образователното ниво и идеологическата подготовка на жените, устройването им на партийни и обществени длъжности и по този начин обвързването им с политиката на режима.

В противовес на промяната на политиката на комунистическия режим към мюсюлманите в края на 40-те години и опитите за ограничаване на обещаните им културно-религиозни свободи се увеличават желаещите за изселване в Турция. За предотвратяване на това са мобилизирани всички структури на държавно-партийната машина¹.

Особено място се отделя и на учителките по селата и готовността им да работят с мюсюлманките става водещ критерий за тяхното разпределяне². Работата на женкомисиите, в състава на които задължително влизат учителките, е съсредоточена в учебни звена, седенки, лични срещи за разясняване на правителствени и партийни задачи. Една от най-масовите акции, осъществена от учителките и женкомисиите към ОФ в края на 40-те и началото на 50-те години е свързана с **ограмотвяването**. То е първата мащабна акция на властта към жените мюсюлманки. Първоначално през 1948 г. започват курсове за ограмотвяване. За годините 1951–1952 ограмотвяването и засилването на учебните форми са акцент на работата на женските организации, партийните структури и училищата. Друг добър модел за достъп на агентите на властта до жените мюсюлманки се оказват **курсовете за повишаване битовата култура**. Курсовете по готварство и шев са дори търсени от жените, които иначе се отнасят с предубеждение към инициативите на властта.

Наред с този пробив в света на мюсюлманката от средата на 50-те години властта се ориентира и към създаване на по-специална прослойка от жени, която да бъде използвана в обществено-политическата работа и да съдейства за достъпа ѝ до другите жени. Поради липсата на механизми за достъп на властта до жените в тези региони, тя се стреми да използва посредници. Предприемат се мерки за натиск върху мъжете, използвайки отношенията в общността, както и върху ходжите, които са лидерите вътре в нея. Но пряка връзка до жените е много трудно да се създаде и това е една от причините в мюсюлманските села да се изпращат жени-учителки и здравни работнички, които са първите „агентки“ на властта в тези региони³. Друга важна линия е промяната на облеклото на мюсюлманките. Този процес протича с различна интензивност и променлив успех през целия период на социализма.

Още по време на т. нар. „родинско» движение в края на тридесетте години са създадени пиесите „Посестрими”, „Женят, пък не питат” и др., насочени директно към жените. След комунистическия преврат, още в края на 40-те и началото на 50-те темата навлиза в литературата. Публикуват се очерци и разкази в различни периодични издания. Но първото мащабно произведение, чийто постановки са използвани в последващи повести от 60-те години е романът „Кадрие” на Златка Чолакова, издаден през 1952 г. По-късно се появява повестта на Бончо Несторов „Ариф и Рамзина“ и други.

Писателката Златка Чолакова

Златка Чолакова е родена през 1899 година в с. Марковча (днес Марково), Шуменско. Баща ѝ Добри Чолаков е виден учител, общественик и автор на множество учебници в края на XIX и началото на XX век. След Първата световна война той основа списанието за деца „Детски свят“, в което сътрудничат известни писатели и художници⁴. Майката на Златка Чолакова също е учителка, завършила Педагогическото училище в Шумен. Просветената семейна среда окуражава двете дъщери в избора на професия и кариера. Според желанието на баща ѝ да се насочи към медицина, след като завършва Френския колеж в Пловдив, Златка Чолакова записва естествени науки в Софийския университет. След първата година желанието ѝ да се занимава с хуманитарни науки надделява. Тя се отказва от природните науки и завършва славянска филология. Нейната по-малка сестра Богдана Чолакова завършва стоматология в Дрезден и се установява в София като практикуваща зъболекарка.

В университета Златка Чолакова получава насърчение в литературните си опити и от професорите си Боян Пенев⁵ и Александър Балабанов⁶, като заедно с това публикува и малки разказчета и преводи в списание „Детски свят“ под псевдонима Горана Горнева. Проф. Александър Балабанов пише предговори и към първите ѝ пътеписи. С негово насърчение е издадена и първата ѝ историческа книга – „Бачо Киро“. След завършването си Златка Чолакова работи дълги години като учителка (1924–1947 г.) за кратко време в Радомир, а след това в София, като допълнително са занимава с преводи. Истинската ѝ страст обаче са пътешествията, вдъхновени от желанието „да види света“. В един от своите пътеписи тя признава, че е мечтаела за далечни пътешествия от съвсем малка. Пътеписите ѝ за Египет и Палестина „Приказни страни“ (1933) Америка „Америка“ (1937), „При маджари и немци“ и други, публикувани във втората половина на тридесетте години ѝ създават известност, а повестта ѝ „Песента на фиорда“⁷, в която действието се развива в Норвегия ѝ носи вече и литературна слава и награди. В тази книга, макар действието да се развива в далечна страна, главната тема е любовта.

Читателската публика през 30-те години жадува за „приказните страни“, познати вече не само от вестниците, списанията и книгите, но и от киното. „Отключеният хоризонт“ (Светослав Минков) към далечните светове привлича и новите поколения жени. Златка Чолакова откликва на тази потребност. Тя се вълнува от света извън България и умее увлекателно да предаде това свое вълнение в пътеписите. Далечните светове, корабите, пътищата, приказните страни, световите на бъдещето я привличат. Заедно с това, както и други писателки, които зависят от вкуса на читателите, Златка Чолакова съобразява писането си с други теми, които се търсят в българското обще-

ство. Така тя от една страна се очертава като авторка, която изнамира интересни обекти за своите пътеписи, а от друга – особено в опитите ѝ в историческите четива – изцяло се вместила в официално подкрепяната патриотично-национална линия от края на 30-те и началото на 40-те години. През 30-те години се прибавя и темата за проблемите на жените в обществото, особено на работещите жени, на жените с професия. Тя редовно сътрудничи на „Вестник на жената“, където публикува разкази и статии. Обществени-те ѝ възгледи са формирани сред социално критичните писатели - приятели на баща ѝ, повечето привърженици на Радикалдемократическата партия или социалдемократи. Самата тя изразява симпатии по-скоро към лявото крило на земеделците. През 1940 година тя посещава Съветския съюз. Своите впечатления от това пътуване описва в книгата си „30 дни в СССР“.

В книгите на Златка Чолакова от тридесетте и началото на четиридесетте години се отразява образът ѝ като авторка, като съвременна млада жена, отворена към света, ненаситна за нови приключения, гледки и преживявания. Ориентът и Западът привличат жените пътешественички от това поколение, тръгнали да пребродят света. Както много свои съвременници, тя се впечатлява от напредъка, замаяна е от темповете, техниката на Запад, особено в Америка. Възхитена от блясъка на Америка, тя не харесва ламтежа за пари, а властта на долара я отблъсква. България и Балканите си остават истинският ѝ дом – с не така ярко осветените градове и бързи скорости, но запазили своите обозрими, удобни и уютни светове с малки светлини. В този контекст на нейните интереси към чуждите и свои светове е и връзката с темата за исляма и мюсюлманите, която заема важно място в творчеството ѝ. Ислямската култура в живота на Златка Чолакова играе особена роля, по-важна отколкото при другите авторки от нейното поколение. В ранните си години тя израства в смесени райони и от малка научава турски и гръцки език. Другите езици, които владее – френски, руски, английски - и помагат винаги да намира общ език с хората в различните страни и да общува без усилие. Тя е любопитна да види и почувства Изтока, Египет, Палестина, Турция. Погледът ѝ към исляма е усложнен от идеята за модерността и прогреса, от детския спомен за автентичния спокоен живот, недокоснат от тях, от преклонението пред екзотиката и екзотичното преживяване. Гледката на джамиите, минаретата, гласът на мюезина не само не са ѝ чужди, но я докосват и завладяват със спокойствието, с отмерения ритъм на живота. Красотата и образите на Изтока я съпровождат в пътуванията ѝ на Запад. Затова гледките на мачтите на корабите, както и небостъргачите в Ню Йорк в книгата ѝ за Америка ѝ напомнят гора от минарета. Това успоредяване на минаретата от Балканите и небостъргачите на Америка съответства на забележителното умение на Златка Чолакова да намери един специфичен за нейните представи спокоен порядък между Изтока и Запада, който изразява преди всичко радостта ѝ от света, от възможността да пътува, да посещава и преживява нови и нови места, насладата ѝ от гледките на пътищата, природата и градовете и от срещите с хората. Наред с това пътеописанията на места съдържат и чудновата смесица както от ориенталистки, така и от окциденталистки стереотипи и коментари на видяното, израз на настроенията на поколенията на междувоенното време.

Повестта „Кадрие“

Поводът за написването на книгата „Кадрие“ според непубликувания предговор е една случка в Родопите, на която писателката става свидетелка при свое пътуване⁸. На една гара близо до Аврамови колиби тя вижда две млади момичета, облечени в къси панталонки, със загорели лица и разпуснати коси. На гарата чака и една забулена жена, която е възмутена от дрехите и поведението на девойките. От своя страна те се шегуват и подиграват на облеклото на мюсюлманката. Свидетелка на случката, писателката е впечатлена от тази среща и взаимното неодобрение на жените. Тя не приема поведението на момичетата. Вярва, че пътят на мюсюлманката към модерното облекло не трябва да минава през желанието да се покаже пред света и да съблазнява, както ѝ изглежда, че се държат двете млади момичета с късите си панталонки и неприбрани коси. Тук Златка Чолакова припомня историята на родопската девойка Кадрие, която хвърля традиционното облекло и поема към учението не за да покаже себе си, а заради любимия човек. Наред с това послание, с написването на повестта, Златка Чолакова си поставя и друга цел: тя иска да помогне да се преодолее неразбирането между женските светове, което преживява на малката родопска гара и да помогне на жените – на тези „сестри“ – да се опознаят, разберат и обикнат: „Два свята бяха тия жени на гарата, които не се разбират – пише тя с огорчение – два вида жени, които не се познават. Две сестри – а не се обичат.“

На това опознаване и разбиране е посветена повестта „Кадрие“.

„Кадрие“ е любовна история от края на 40-те и началото на 50-те години в едно родопско село, обхванато от първите социалистически преобразования. В селото пристигат инженери (единият съветски възпитаник), които търсят руда. Младият овчар Рустем ги посреща и с надежда, че ще получи пари, за да плати откуп за любимата си Кадрие, показва им къде е находището, неизползвано до този момент. Бедността прави любовта и брака на Кадрие и Рустем невъзможни, а най-богатият ерген, син на чорбаджията хаджи Юмер, също иска да се ожени за Кадрие. Младите инженери с помощта на партийния секретар на селото успяват да убедят група младежи да се включат като трудоваци за изграждане на близкия язовир. Рустем е един от тях. Той заминава след обещанието на Кадрие, че ще го чака до зимата, когато той ще се върне богат и ще може да я откупи. Междувременно Чорбаджи Юмер, на когото цялото село дължи пари, опрощава заема на бащата на Кадрие и дава голяма сума пари, за да вземе Кадрие за сина си. Бащата дава дума, но Кадрие отказва. Избухва невиджан скандал в селото, за първи път е престъпена бащината воля. Зимата отминава, но язовирът не е готов и се налага трудоваците да работят при невъзможни условия, за да завършат строежа. Рустем е раздвоен между обещанието към Кадрие и дълга си на строител. Той измисля начин да продължи строежа при зимни условия и става герой. Раздиран от мъка, че може да загуби Кадрие, той, след като се е оgramотил на строежа, ѝ пише любовно писмо, като я моли да го чака до пролетта. Кадрие е неграмотна, но на плика има марка с трудовак и от картинката тя разбира, че писмото е от Рустем и отива при учителката да ѝ го прочете. Учителката ѝ го прочита три пъти и тя наизустява текста. Магията на писаните любовни думи я подтикват да се противопостави на общото мнение и да започне да се

учи да чете и пише. Заедно с нея на уроци тръгват и нейните приятелки. Така благодарение на писмото на Рустем и магията на любовта, учителката успява да преодолее недоверието и враждебността, с която е посрещана от селяните. Тя огромява всички, които желаят и дори ходи по домовете им. Чисти и доверчиви, девойките се огромяват заради любовта – за да пишат писма на любимите си, които вече работят не за чорбаджията-изедник, а на големите строежи, където и те също се огромяват. Чрез просветата мъжете и жените вече са равнопоставени. След завръщането на трудовациите в селото, благодарение на построения язовир селото е електрифицирано. Започва и коопериране, в което се включват почти всички без чорбаджи Юмер и синът му, който прави опит за бягство в Турция и е заловен и затворен. Селото се обединява и сплотява под ръководството на партията, за първи път бедните са уважавани. Всички работят и не прекъсват работа дори, когато ходжата ги приканва за молитва. За Рустем излиза статия във вестника. Сега вече бащата на Кадрие я дава без откуп на Рустем, защото младежът е герой и е показал, че има златни ръце. Двамата млади се женят веднага – слагат своя подпис, а не се подписват с палец (и двамата вече са грамотни), на светлината на електричеството. Във финалната сцена Кадрие е подтикната от Рустем да сваля и яшмака си – и на сватбата всички виждат неவிждано хубавото ѝ лице⁹.

Образите в романа са изградени като строго положителни и ярко отрицателни. Положителните са: инженерът – бивш ятак, който е бил неграмотен, но е изпратен от партията да учи в СССР; партийният секретар – също бивш ятак, огромятен от партията; Рустем – хубавец, овчар, който се превръща в трудов герой благодарение на предаността си към труда и златните си ръце; учителката – всеотдайна към просветното дело, въпреки недоверието към нея, защото си „показва лицето на всеки срещнат“, но намерила път до сърцата на хората.

От другата страна са крайно отрицателните образи на Чорбаджията – изедник, който държи цялото село; синът на Чорбаджи Юмер – грозен, жълт, болнав и мързелив; Ходжата – който изцяло работи за интереса на чорбаджията, бащата на Кадрие, който гледа на момичето си като на работна ръка и затова иска откуп. Лошите в романа си получават заслуженото, а добрите претърпяват развитие и се развиват благодарение на своята природна чистота и непоковареност, и най-вече на съвпадението между модернизационните насоки, зададени от Партията за образование и прогрес, и интересите на младите сами да изградят живота си на основата на общите цели и любовта. Основните механизми, които Златка Чолакова вижда за промяната към добро са любовта, учението и трудът. С това романът засяга всички важни теми от началото на 50-те години – началото на индустриализацията, разработването на подземните богатства, изграждането на язовири, електрификацията, помощта на СССР, успоредяването на обществения интерес с личния, появата на младежа, убеден строител на социализма.

Заедно с това романът засяга и почти всички идеологически линии в отношението на режима към помаците в началото на 50-те години. Представена е изостаналостта в отношението към жените – обичаят на откупа, покриването на лицата, непоколебимата власт на ходжата над целия живот, недоверието към българското училище, желанието за преселване в Турция. Там бяга най-отрицателният герой – синът на чорбаджията,

пречката за любовта между Кадрие и Рустем. Но все пак в крайна сметка, селяните мюсюлмани успяват да оценят предимствата на социализма в България и не се подвеждат по възможността за бягство.

Повестта „Кадрие“ излиза в момент, подходящ за политиката по отношение на жените мюсюлманки, свързвайки я с тематиката на социалистическите преобразованиа и модернизацията на родопските села. След много години на мълчание около нея, авторката за кратко време наново получава признание в Писателския съюз. В началото на 60-те години повестта е драматизирана и за първи път поставена като пиеса на читалищната сцена в Девин, а в следващите години обикаля читалищните сцени в селата на Родопите¹⁰. „Кадрие“ като че е предназначена именно да подкрепи дейността на школите и другите форми на работа с жените мюсюлманки. Тя е адресирана главно към младите момичета като цели да пренареди техните ценности и авторитети. Те са основният контингент на школите, младите хора са и публиката, организирана за местните сцени. Със своите характеристики, повестта се нарежда сред другите идеологически подходящи литературни произведения, предназначени за целите на пропагандата, изработени с подобни схематични сюжети и персонажи. Но неубедителният сюжет и образи не позволяват книгата да изпълни намерението на авторката – да свърже женските светове в една плодотворна комуникация. Тези светове остават задълго взаимно чужди.

Твърде скоро книгата престава да се разпространява в Родопския регион, но това няма връзка с нейните художествени качества. Мотивът на любовта като вътрешен двигател на поведението на Кадрие, на нейния стремеж към образование, е централен в книгата. Но дали девойките трябва да се възпитават да се подчиняват на поривите на любовта? Посланието не се вмести добре в идеологическия арсенал на властта и постепенно губи своята политическа актуалност. След акциите по преименуването на родопските мюсюлмани в началото на 70-те години използването на повестта вече става напълно немислимо: имена като тези на Кадрие и Рустем са също изличени. Театрализираната версия слиза от самодейните сцени, а второто издание на повестта е отменено.

Женската утопия на Златка Чолакова, където силата на любовта предпазва родопските момичета от суета и показност, става неприемлива. Тази повест е последното по-голямо публикувано произведение на Златка Чолакова, въпреки че в следващите десетилетия до смъртта си през 1985 г. тя не престава да пише¹¹. Удобна за пропагандата в продължение на години, след това тя е напълно забравена.

БЕЛЕЖКИ

¹ ДА-Благоевград, Ф.120, оп. 1, а.е. 71, л. 108.

² ДА-Благоевград, Ф.120, оп. 1, а.е. 71, л. 122.

³ ДА-Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 82, л. 26.

⁴ През 1938 г. Златка Чолакова става съсобственик на сп. „Детски свят“ заедно с писателя Стилиян Чилингинов и с Хр. Спасовски, вж. ЦДА, ф. 1827к, оп.1, а.е.11 (цялата архивна единица).

⁵ ЦДА, ф. 1827к, оп.1, а.е.58.

⁶ През 1980 г. Златка Чолакова пише спомен за проф. Александър Балабанов, вж. „Нашият проф. Балабанов“, ЦДА, ф. 1827к, оп. 1, а.е.57.

⁷ През 1979 г. по повод 80-годишнината на писателката е издаден том с нейни избрани произведения, в който са включени само „Бачо Киро“ и „Приказни страни“. – Вж. Чолакова, З. Избрани произведения. С., 1979, тираж 6113 екз. Повестта „Кадрие“ не е включена.

⁸ В оригинала на ръкописа на романа, който се съхранява в ЦДА, има поставено мото – цитат от реч на Георги Димитров и увод, които не са публикувани при издаването на книгата. Те обаче хвърлят повече светлина върху мотивацията за написването на книгата. Г. Димитров е цитиран за изключително важната роля на жените при изграждане на ТКЗС-та и необходимостта максимално да се привлекат „възможно повече женски стопански творчески сили“.

⁹ Сюжетът на „Кадрие“ съдържа определени препратки към известната повест на Т. Г. Влайков „Дедовата Славчова унука“. Златка Чолакова пренася драмата на невъзможната любов между двама трудолюбиви, но бедни млади хора в едно мюсюлманско село.

¹⁰ Вж. напр. Литературен фронт, 29.3. 1962, където се съобщава, че „Кадрие“ е драматизирана от Асен Асенов в гр. Девин и пиесата е изнесена от самодейния колектив при читалището в Девин, с. Настен, Забърдо, Доспат, като навсякъде е посрещана с акламации. Ролята на Кадрие се изпълнява от Стефка Гайдарова, а тази на Рустем – от Др. Глухов.

¹¹ Повестта отпада и от „избраните произведения“, издадени по случай 80-годишнината на авторката.